Gaál György

A JUGOSZLÁV SZOCIALISTA HAZAFISÁG ÁPOLÁSA VAJDASÁG SZAT TÖRTÉNELMÉNEK OKTATÁSÁBAN*

Az 1971-es alkotmánymódosítások értelmében Vajdaságban az oktatás és nevelés önálló megvalósítása Vajdaság SZAT szerveire hárul. Az 1975/76-os tanévtől Vajdaság SZAT közoktatási rendszerének alapját azok a dokumentumok képezik, melyeket az alapfokú oktatás és nevelés törvényének (1972), továbbá Vajdaság SZAT oktatásának és nevelésének egységes alapjairól szóló határozatnak és Vajdaság SZAT oktatási és nevelési tantervének (1974) a szellemében fogalmaztak meg. A felszabadulás óta Vajdaság nemzeteihez és nemzetiségeihez tartozó tanulók először tanulnak egységes, az oktatás és nevelés feladatainak lényegi megközelítését tartalmazó tanterv szerint. — Ugyanakkor — ott, ahol azt a nemzetiségi összetétel megkívánja — lehetőség nyílik a vidék nemzeti jellegzetességeinek az ápolására. A feladatok új szerkezeti felépítésében nagy szerep hárul a történelemoktatásra, a célból, hogy Vajdaság minden nemzete és nemzetisége egyenjogúságának szavatolásával olyan oktató-nevelő tevékenységet hozzon létre, mely biztosítja minden nemzet és nemzetiség kulturális-történelmi hagyatékának, forradalmi hagyományainak és önigazgatói szocialista távlatának egyenjogú megismerését, ugyanakkor pedig a velük együtt élő nemzetek és nemzetiségek hasonló vívmányai megismerését is szolgálja.

A vajdasági tanterv értékelése a közösség és a jugoszláv hazafiság álláspontjának szemszögéből

A történelem tantervjavaslata jóváhagyását tömeges és általános társadalmi vita előzte meg. Szakmai, társadalmi-politikai, nemzetiségi tényezők véleményezték, majd egyértelműen elfogadták, és éppen ebben a témában felmerülő kérdések szempontjából vizsgálva kifogástalannak minősítették.

* Elhangzott a Tito eszméje és munkássága a Szocialista nevelés tükrében címmel megtartott szimpóziumon Újvidéken, 1977 decemberében.

Az a dokumentum, mely Vajdaság KSZ tartományi pártvezetősége nemzetiségi bizottságának a vajdasági tantervek megvitatására szervezett ülésen bevezetőként hangzott el, és amely a történelemoktatás tantervének alapkoncepcióit szabta meg a következőket tartalmazza:

„A történelemoktatás javasolt tanterve a legsikerültebb példája annak, hogyan kell a közösségi szellemiség, a kölcsönös megismerés rendszerének kidolgozása szempontjából megoldani a programtartalmak felvázolását és megfogalmazását. Ez az általános megállapítás vonatkozik a kitűzött célok és feladatok megvalósítására, valamint az egyes időszakaszok, illetve eseményfűzések felölelésére. Következetesen és párhuzamosan mutatja be a jugoszláv és a Duna menti népek történelmi fejlődését mind az általános iskolai, mind pedig a középiskolai történelemtanításban. Ilyen hozzáállással kellett volna az irodalom és természetesen más tantárgyak tantervét is kidolgozni, hiszen végeredményben ez az elképzelés közvetíti igazán azokat az eszméket, melyekért már idestova három évtizede küzdünk. Következésképpen ez az első közvetlen kísérlet arra vonatkozóan, hogy az anyanyelvre való tekintet nélkül minden egyes tanterv egyforma mértékben tartalmazza a kölcsönös megismerés gondolatát. Ez a próbálkozás arra irányul, hogy megfelelő alap létesítésével, tanterveinkben eszmei-politikai vonatkozásban tükröződjék e vidékhez való tartozásunk."[1]

A tantervjavaslattal kapcsolatos nyilvános vita és Vajdaság KSZ tartományi pártvezetősége nemzetiségi bizottságának bővített ülésén kialakult vita alapján összefoglaló készült a következő címmel: „A nemzetiségi egyenjogúság és szocialista közösség szempontjai, valamint közös alapjai a középfokú oktatás tantervében"[2], E munkában a következőket olvashatjuk a történelemtanítás tantervének értékminősítéséről.

„A történelemoktatás tantervének értékeiről hasonló elismerő vélemény hangzott el 1976-ban Vajdaságban megtartott nemzetközi tanácskozáson, melyen a következő téma szerepelt: A nemzeti egyenjogúság megvalósítása az oktatás és a nevelés terén."[3] Vajdaság SZAT pedagógusainak találkozóján megállapították, miszerint a vajdasági tantervekben „megkíséreltek a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának elvét, továbbá a testvériség-egység, a közösség és szolidaritás gondolatát különböző megfelelő területen és tantárgyakon keresztül folyamatosan megvalósítani... Különös figyelemmel készült a történelemoktatás anyaga, mely a tanár hozzáértő és alapos munkájával egyetemben, jelentős mértékben hozzájárulhat a fiatalok neveléséhez azáltal, hogy figyelmüket elsősorban arra irányítja, ami a múltban az egymáshoz való közeledésre, a közös munkára és életre ösztönzött bennünket."[4]

Nem véletben, hogy a történelemoktatás tantervének nyilvános vitája során majdnem minden résztvevő, a tanárok és társadalmi-politikai dolgozók egyaránt a tantervnek a közösség, a testvériség-egység, valamint a jugoszláv szocialista hazafiság ápolására vonatkozó értékeit helyezik előtérbe. A történelemtanítás tantervének ilyen vonatkozására tör-

ténő összpontosítás logikus volt, hiszen Vajdaságban a történelemoktatás terve ezzel a kérdéssel vizsgázott szakmai-politikai érettségből, egyúttal pedig lehetőség nyílt arra, hogy más köztársaságok és Kosovo SZAT előzetes tapasztalatai és eredményei figyelembevételével egy lépéssel előrehaladjon e kérdés rendezésében. Az eredmény nem maradt el, ezt igazolják a fent említett értékelések, mindez azonban főként a nemzetek és nemzetiségek közti viszonyok kristálytiszta és haladó álláspontjainak tudható be, melyet a JKSZ és a VKSZ tartományi pártvezetőségének számos dokumentuma fogalmazott meg Tito elvtárs elvszerű és következetes állásfoglalása szellemében. A történelemoktatás tantervének a szerzőire hárult az a feladat, hogy a Tito beszédeiben és a Párt dokumentumaiban megfogalmazott álláspontokat beiktassák a történelemoktatás tantervébe.

A nyilvános értékelések alapján megállapítható, hogy ez sikerült is. Hogy teljes egészében és megfelelő módon-e, azt majd a gyakorlat bizonyítja be. A gyakorlatnak kell megmutatnia az esetleges hiányosságokat is, amelyek könnyen kiküszöbölhetők.

Tito elgondolásai a nemzetek közti viszonyokról Jugoszláviában

Kardelj nemrégiben arra a jelenségre figyelmeztetett, mely szerint „Jugoszlávia Kommunista Pártja közvetlenül az első világháború utáni években az unitarizmust és centralizmust képviselte, azonban később elvileg változtatott álláspontján a népek individualitásának valamint szabadságra és egyenjogúságra való jogaik elismerése értelmében."[5] A JKP nemzeti kérdéssel kapcsolatos eszmei elkötelezettségében tapasztalható tévelygések elsősorban működésének körülményeivel, valamint a munkásmozgalom elméleti és gyakorlati eredményeinek fokával magyarázhatók. E kérdés nem tartozik szorosan ehhez a témakörhöz, ezért nem is foglalkozunk vele részletesebben.

Számunkra az a fontos, hogy megállapítsuk: Tito érdeme, hogy a nemzetek közti viszonyok ilyen politikájának kialakításával a JKP Jugoszlávia nemzeteit és nemzetiségeit alkalmassá tette a népfelszabadító háborúval, a népi forradalommal, az önigazgatói szocialista Jugoszlávia építésével kapcsolatos feladatok végrehajtására. A helyes nemzetiségi viszonyok megvalósítását szorgalmazó elgondolásai ihlették a történelemoktatás tantervének szerzőit Vajdaságban, mely lényegében közvetlen kísérlete annak, hogy Tito elvtárs álláspontjai és a JKSZ IX. és X. kongresszusának törekvései egyaránt a történelemoktatás tantervi javaslatába kerüljenek.

Tito már közvetlenül a fegyházbüntetése leteltével elkezdi a harcot, és egyre eredményesebben küzd a JKP nemzeti kérdés iránt tanúsított gyakorlatbeli ellenállása, ingadozása ellen. A KP IV. országos értekezletén Tito kezdeményezésére hozták meg Horvátország és Szlovénia KP

létesítéséről szóló döntést, és kidolgozták Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségei felszabadulásáért és egyenjogúságáért folyó harcnak következetes, hosszú távlatú tervét. A szavak tetté érlelődése során Tito közvetlenül is részt vett a JKP IV. országos értekezletén hozott nagyhorderejű döntések életbeléptetésében, nevezetesen azokban, melyek a JKP átszervezése, Szlovénia KP és később Macedónia KP létesítésére vonatkoztak. Az 1939-ben Anindolban megtartott Horvátország KP alakuló kongresszusát Tito szervezte és készítette elő, továbbá döntő szerepe volt a kongresszus munkájában. Horvátország KP alakuló kongresszusának kiáltványában Tito kihangsúlyozta, miszerint ennek megalapítása a JKP többéves harcának eredménye, mely nemcsak hogy védte a munkásosztály érdekeit, de zászlaján a nemzeti szabadság, az egyenjogúság és az egymás közti barátság jelszavát hirdette. Kiemelte, hogy a munkásérdekek és a horvát nép érdekei közt nem kerülhet sor nézeteltérésre, hiszen a munkások önnön népük egy részét képezik, és érdekeltek annak szabadságában, fejlődése biztosításában; történetesen abban, hogy kellőképpen értékeljék mindazt, ami szép és haladó szellemű vonása hagyományának és kultúrájának. Különösen kihangsúlyozta a következőket: „Mi a nemzeti elvakultság és sovinizmus ellen is harcolunk, mert tudjuk, hogy a horvát nép valóságos fejlődése és szabadsága csak Jugoszlávia többi népével baráti egyezés révén biztosított."[6]

Szlovénia, Horvátország, Macedónia, Crna Gora, Szerbia, Bosznia és Hercegovina kommunista pártja létesítésére való orientálódás folytán Jugoszláviában a nemzeti kérdés megoldásának titói elgondolása kezdett érvényesülni. Tito gyakorlata biztosította annak határozottságát, hogy az új Jugoszlávia szövetségi elven, a szeparatizmus és az unitarizmus nélküli Jugoszlávia minden népe és nemzetisége munkásainak tesvériségén és egységén épüljön fel, a nemzeti sajátosság és Jugoszlávia minden nemzete és nemzetisége egyenjogúságának megbecsülésével. A burzsoá propaganda tevékenységgel ellentétben, mely azt állította, hogy a kommunisták nemzetellenesek, és hogy a kommunista munkásmozgalom nemzetközi jellege tkp. a nemzeti politika tagadását képezi, Titónak a nemzetiségi kérdés megoldásával kapcsolatos elgondolásai Jugoszláviában a nemzetiségi kérdésnek valóságos marxista-leninista jelentőséget adtak, olyan értelemben cselekedve és oly módon indokolva, miszerint Szlovénia kommunistái szlovén kommunisták. Horvátország kommunistái horvát kommunisták, Szerbia kommunistái szerb kommunisták, valamint Jugoszlávia más nemzeteinek és nemzetiségeinek kommunistái népünk fiai és népünk, valamint egész Jugoszlávia szociális és nemzeti szabadságának egyetlen igazi harcosai.

A nemzetiségi kérdés megoldásának ilyen szerkezete a vajdasági nemzetiségi kérdés rendezésének és a felújított Vajdaság KP tartományi pártvezetősége tevékenységének a feltevéseit és reális lehetőségeit is tartalmazza. Tito Veselin Maslešához 1936-ban intézett levélben azt tanácsolja, hogy a horvát, a szlovén, a szerb, a macedón és a Crna Gora-i

népnek demokratikus módon kell nyilatkozniuk arról, hogyan kívánják rendezni egymás közti viszonyaikat a jugoszláv államközösségben. „Ugyanakkor Vajdaság és Bosznia-Hercegovina népének is jogában áll nyilatkozni erről a kérdésről."[7] Visszatérve az említett kérdésre a Szerbia Népfrontjának javasolt politikai platformjára tett észrevételek folytán, Tito azt üzeni, hogy a platformban becsülni kell Jugoszlávia minden nemzetének és nemzetiségének önrendelkezési jogát „úgyszintén Vajdaság és Bosznia-Hercegovina népének arra vonatkozó jogát, hogy megőrzik-e területi önállóságukat a szövetségi államban. Ugyanakkor a nemzeti kisebbségek: a németek, magyarok, albánok egyenjogúságra való jogát is ki kell hangsúlyozni."[8]

Vajdaság helyzetéről 1944 március elején is írt Tito „Vajdaság a többi területhez hasonlóan, melyek autonómiát kértek, legszélesebb önkormányzatot fog kapni, azonban az autonómia kérdése és hogy melyik szövetségi egységben lesz az illető tartomány csatolva, az már a néptől, magától függ..."[9]

Titónak a nemzetek közti viszonyok rendezését szolgáló elgondolásai Vajdaságban a Vajdaságra vonatkozó, a JKP VI. tartományi értekezletén a tartományi pártvezetőség beszámolójában, 1940 szeptemberében, a következő megállapításokkal nyertek megfogalmazást:

„Bár Vajdaság különböző nemzetiségű népek közössége, mégis egy gazdasági, földrajzi és történelmi egészet képez. Ha pedig egyezünk ezzel, már pedig ezt a burzsoá teoretikusok sem tagadják, akkor ez a terület egyedül a vajdaságiaké. A burzsoázia minden arra irányuló probálkozása, hogy rábírja Vajdaságot a szerb, magyar vagy egyéb jelző használatára, Vajdaság gyarmati kizsákmányolását szorgalmzza és ezáltal a magyar, a szerb vagy német nép nevében kizsákmányolja ezeket és más nemzeteket is."[10]

A történelemoktatás tantervkoncepciója Vajdaságban éppen a fentiekben idézett Tito álláspontokat tekinti kiindulópontjának, mely Vajdaság, illetve Jugoszlávia népei és nemzetiségei teljes egyenjogúságára vonatkozik, továbbá a koncepció kialakításánál alapul szolgáltak Vajdaság KSZ tartományi pártvezetősége beszámolójának megállapításai is, amelyek értelmében Vajdaság történelmi egységessége vitathatatlan.

Az említett politikai feltételek konkretizálása úgy történt, hogy a történelemanyag közös alapjait, az anyanyelvre való tekintet nélkül, minden tanuló számára kötelezővé tették. A közös alapot a nemzetiségek történelmének elemei alkotják, melyek a jugoszláv népek történelmének anyaga mellett lehetőséget nyújtanak Vajdaság minden nemzete és nemzetisége sokoldalú megismerésére és a soknemzetiségű Vajdaságban együtt élők, alkotók sokrétű kulturális-történelmi hagyományainak megismerésére.

A közös alapok annak a népnek kulturális-történelmi örökségéből vett elemekkel vannak kibővítve és kiegészítve, amelynek nyelvén az oktatás folyik, ily módon a tantervnek öt variánsa jött létre: szerbhorvát,

magyar, szlovák, román és ruszin. A tanterv ilyen jellegű variánsai, a már említett feladatok megvalósítása mellett, lehetővé teszik a tanulók számára népünk folyamatos fejlődésének megismerését. A korábbi gyakorlathoz viszonyítva a nemzetiségek történelmének kiegészítő részei nem mechanikus átültetések, és nem jelentenek külön megterhelést a tanulók számára, ugyanis a kiegészítő részek a nagy időrendi és tematikai egységekbe vannak beleágyazva, mely a történelem teljes anyagát közvetíti."[11]

A tanterv minden egyes változatának kiindulópontját, annak a nemzetnek történelme képezi, amelynek nyelvén az oktatás folyik, és a közös alapok révén Vajdaság, illetve Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei történelmével fonódik egybe.

A történelem nagy időbeli és tematikai egységet képező oktatása lehetővé teszi a múlt megközelítésének ésszerűsítését, a fölösleges ismétlések elkerülését, mely az eddigi történelemoktatást jellemezte, egyúttal lehetőséget nyújt arra, hogy minden nemzet, illetve nemzetiség fejlődésének jellegzetessége közös alapon a plasztikusabb megrajzolás útján, érthetőbb formában érvényesüljön. Ilyen tantervi elképzeléssel egyetlen kulturális-történelmi örökség sem szerzett a másik felett elsőbbséget, azonban a programlehetőségek révén minden nemzet és nemzetiség számára lehetőség nyílt kulturális-történelmi örökségük tanulmányozására és nemzeti azonosságának felismerésére. Titónak a vajdasági nemzetek és nemzetiségek teljes egyenjogúságáról alkotott elképzelése ezekben a tantervi tulajdonságokban valósult meg a teljesebb mértékben. A tankönyvek szerzőire és a tantervi követelményeket megvalósító tanárokra hárul az a feladat, hogy a tanterv kínálta lehetőségeket megvalósítsák. Mindenesetre nem lesz könnyű dolguk, hiszen járatlan utakon járnak, annál is inkább, mivel történetírásunknak még a mai napig is sok fogyatékossága van. A tájékozódás hiánya, a bizonytalanság, a tevékenységek tényezői mellett, olykor a tanárok tudatos ellenállásával is számolni kell. Azonban a történelemoktatásban új folyamat kezdődött, új minőség jött létre, melyet a megvalósítás folyamán az elkövetkező évek során tovább tökéletesítenek, korrigálnak és természetesen elölről ellenőrzik helyességét, eredményességét.

A patriotizmus történelmi és osztálykategória

A nemzeti tudat az ifjúság szocális örökségének jelentős tényezőjét képezi, mely más örökségek mellett a történelemoktatást is magában foglalja. A fentiekben kifejtett történelemoktatás terve Vajdaságban, Vajdaság minden nemzete és nemzetisége kulturális-történelmi öröksége megismerésének szavatolása mellett alapvető céljának tekinti a közösség, a testvériség-egység, és a jugoszláv szocialista hazafiság szellemiségét tükröző nevelő ápolását. A program által kitűzött célok, feladatok és mód-

szertani magyarázatok, világosan és egyértelműen tartalmazzák a Vajdaságban történelemoktatást végző tanárok kötelezettségeit. Bár a tanterv világosan megfogalmazza, hogy szükséges-e vagy sem ápolni a jugoszláv szocialista hazafiságot, mert a tanterv ezt határozottan megköveteli, mégis annak értelmezése, hogy mit kíván, és hogyan kívánja ápolni a jugoszláv szocialista hazafiságot, sok lehetőséget rejt magában, melyeknek jelentős hányada az elferdítés, a téves interpretálás és a fogalom eltorzított értelmezésének veszélyét hordozza magában.

A patriotizmus történelmi kategória és a város, illetve államhoz való érzelmi kötöttség értelmében már a rabszolgatartó rendszerben jelentkezett. Azonban a szűkebb területi vagy etnikai közösséghez ragaszkodás tudatával, csak a szabad ember rendelkezik, míg a rabszolga nem, bár az egész rendszer az ő munkáján alapul. A feudalisták hazafisága sem kapcsolta érzelmi köréhez a nép óriási tömegét: a jobbágyokat. A Balkán-félsziget és a Duna mellékének burzsoá társadalmaiban a patriotizmus a nemzeti mítosz alapján jött létre, és a nemzeti nagyság túlzott kihangsúlyozásán, a nemzeti hősök, a szabadságért és nemzeti függetlenségért harcolók kritikátlan értékelésén, a nemzeti történelmi küldetés hangsúlyozásán és más nemzet értékeinek lebecsülésén alapult, sőt beleértve a nemzetek státuszának tagadását is, mely az osztrák és magyar nacionalizmusra volt jellemző. Ezért nevezte el Engels joggal a burzsoá nacionalizmust *negatív patriotizmusnak.*

„A burzsoázia a haza iránti szeretetet „saját" népe, jobban mondva e nép uralkodó osztálya, tehát önmaga számára különleges kiváltság biztosításáért folytatott harccal azonosítja. Mivel „saját" népének kiváltsága csakis más népek rovására érhető el, a burzsoá negatív partriotizmus elkerülhetetlenül a sovinizmushoz, a más nemzetek iránti gyűlölethez vezet, mely fejlődésének szakaszain keresztül, a korabeli burzsoá reakció által hirdetett faji megkülönböztetésig jut el."[12]

A vajdasági történelemoktatásnak követnie kell a „patriotizmus" ilyen jellegű fejlődését minden nemzet és nemzetiség esetében, és saját nemzetével, illetve nemzetiségével szemben kell tanúsítania a legbírálóbb magatartását. Vajdaságban a történelemoktatásnak, mely célkitűzéseiben és feladataiban, a történelem marxista osztályjellegű megközelítését hirdeti, nem az ápolás, az átadás a feladata, hanem a bíráló magatartás, a nemzeti mítoszok — legyen az szentistváni vagy szentszávai —, osztály és történelmi feltételezettségének felismerése.

Tito elvtárs tanítása ebben is világos útmutatóként szolgált és szolgál még ma is. 1952-ben Zrenjaninban a következőkre figyelmeztetett: „Népeinket évszázadokon keresztül, úgyszólván minden oldalról a kölcsönös gyűlölködésre és ellenkezésre ösztönözték. Évszázadokon keresztül éltek itt olyan emberek, akik lidércnyomásként nehezedtek népünk lelkére, akik erőszak alá kényszerítették őket, és az egymás közti gyűlölködést táplálták. Ezért, csakis az általunk kiharcolt szocializmus tette lehetővé, hogy egyszer s mindenkorra, végérvényesen szakítsunk ezzel

az átokkal, s a testvéri szeretet és a népek közötti együttműködés útjára lépjünk."[13] 1964-ben A JKSZ VIII. kongresszusán a következő még mindig aktuális megállapításra hívta fel figyelmünket:

„A kultúra és történelem területén bizonyos negatív „hagyományok" élnek még a legerősebben. A múlt negatív oldala még mindig erős nyomást gyakorol az emberek tudatára, ezért mostantól kezdve, a múlt kulturális vívmányai és öröksége nemzeti tolmácsolásának megszüntetése jól átgondolt eszmei akciót követel. Gyakran találkozunk a nemzeti történelem eseményeinek és személyiségeinek nem marxista, kritikátlan és tudománytalan értékelésével. Sőt néha még közvetlenül is átvesznek burzsoá-nacionalista értékeléseket. Így például, meghatározott mozgalmaknak, eseményeknek, személyiségeknek csak pozitív oldalát tüntetik fel, míg a dolgok másik, negatív oldalát főként elhallgatják, vagy pedig nagy általánosságban és szemérmesen tesznek róla említést. Olykor, bár ritkábban, olyan jelenségekre bukkanunk, melyek közvetlen módon hirdetik egy meghatározott nemzeti történelem és kultúra másikkal szembeni elsőbbségét."[14]

Tito szavai biztos útmutatóként szolgálnak a program követelmények megvalósításában és lehetővé teszik a történelmi örökséggel szembeni bíráló viszonyulásunkat, valamint a történelmi örökség pozitív, vagyis haladó és negatív, osztályreakciós, kizsákmányoló, soviniszta elemek különválasztását. Ami még nem azt jelenti, hogy a történelem negatív példáiról nem kell beszélni. Ellenkezőleg, a történelem negatív példái is teljes értékű nevelő hatással bírnak, természetesen csak akkor és olyan feltételek közepette, ha nem magyarázzák félre őket, ha nem szúrkoló módjára közelítenek saját népük hódító háborúinak történelméhez, ha nem igazolják népük kizsákmányoló sikereit, hanem hogyha ezeket a jelenségeket marxista megvilágításban és a nemzetiség szellemében tolmácsolják. Csak ily módon lesznek hatással a tanulók érzelemvilágára, ha felébresztik bennük az osztály, a nemzeti reakció és a kizsákmányolás iránti gyűlöletet, és így a történelem emberi, haladó üzenetei mellett döntenek.

A jugoszlávság tartalmának téves értelmezései napjainkban

A történelemoktatásnak feladatai Vajdaságban arra kötelezik a tanárokat, „hogy a jugoszláv szocialista hazafiság, a nemzetközi szolidaritás és a nemzetköziség szellemében neveljék" a tanulókat.[15]

Ez a kristálytiszta követelmény nem szorulna különösebb magyarázatra, ha 1918-tól politikai és oktató-nevelő gyakorlatunkban nem jelentkezett volna a még mai napig is fennálló különböző értelmezése a jugoszlávság fogalmának, mely olykor az osztályi és nemzeti megközelítés szempontjából is nagyon eltérő. Ezért nem mindegy, hogy a ju-

goszlávságnak milyen szellemében nevelik tanulóinkat, hogy az oktatási munka a reakciós, a jugoszlávság nagyszerb burzsoázia által diktált tartalmán, vagy pedig a jugoszlávság unitarista, háború utáni bürokratikus tételén alapul-e. Hogy meg tudjuk különböztetni a jót a rossztól, ismerkedjünk meg az említett „jugoszlávságok" alapvető „üzeneteivel".

A nagyszerb unitarisztikus jugoszlávság teljes megnyilvánulása és negatív gyakorlata 1918 után jutott kifejezésre. Több nemzetiségű struktúránkat a Jugoszláv Királyságban, elméletileg „a három törzsből álló egy nemzet"-re egyszerűsítette. A hatalmon levő nagyszerb burzsoázia, melyet a marxista történészeknek sohasem lehet és nem is szabad a szerb néppel azonosítani, sohasem építette be saját jugoszlávság elképzelésébe a jugoszláv közösségnek a nemzeti állandóság és különbség egységével egyenlő látomását, hanem az egy állam, egy jugoszláv nemzet unitarista elméletet dolgozta ki. A jugoszlávság ilyen elméleti magyarázata valójában eszmei-politikai ellenzőként szolgált arra vonatkozóan, hogy a nacionalista hegemónia jugoszláv népekre való rátukmálása folytán ugyanúgy járjon el, mint saját nemzete dolgozó népének esetében, melyet kegyetlen osztálykizsákmányolás alá vetett.

„Az elképzelés gondolati és gyakorlati megvalósítását egyfelől a nemzeti különlegességek, különbségek és jellegzetességek tagadása jelentette, míg másfelől a „közös" elemek kihangsúlyozása és fejlesztése, melyek a hatalmon levő burzsoázia nemzeti, illetve a legtömegesebb nemzet elemeivel lettek azonosítva, azzal a magyarázattal, hogy ez tkp. a szlávság etnikai és kultúrelemeinek szublimátuma. Mindez tulajdonképpen az össz nemzet és nemzetiség sajátos nemzeti, új etnikai közegbe történő egybeolvasztásának kísérlete volt, melynek lényegében a hatalmon levő burzsoázia nemzeti azonosságát és fölényét kellett volna közvetítenie."

Annak ellenére, hogy a Jugoszláv Királyság iskoláiban rendszeresen ápolták az ilyen unitarista jugoszláv patriotizmust, mégsem sikerült hatásos tényezővé válnia; az osztály és a nemzeti kizsákmányolást már kikezdte a rozsda, mely azután a régi Jugoszláviát, a szocialista és nemzeti elnyomás országát szétmarta. Ezzel egyidejűleg egy új szocialista jugoszlávság fejlődött ki, mely Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek teljes egyenjogúságán alapul, amely nemzeti és szociális kizsákmányolástól mentes, az a jugoszlávság, melyet Tito elvtárs több ízben világosan és egyértelműen megfogalmazott.

A jugoszlávság téves, ártalmas értelmezése hazánk háború utáni fejlődésében is tapasztalható volt. E felfogás képviselői a forradalmi etatizmus, forradalmunk fejlődésének elkerülhetetlen szakaszában jelentkeztek. A bürokrata jugoszlávságnak „komáskodott" a nemzeti kérdés sztálini „értelmezése" is, amely szerint a nemzeti lény teljesen megszűnik a szocialista forradalomban, mivel hogy a nemzeti lény burzsoá vívmány, és hogy a nemzetiségi kérdés kizárólag az osztályérdekekre korlátozódik, annál is inkább, mivel a sztálini tolmácsolás értelmében a nemzetnek a kommunizmusban történő elhalása, és a kisebb nyelveknek zó-

nanyelvekbe, a kisebb népeknek pedig nagyobbakba való beolvadása tkp. a kommunista távlat feladata. Ezeknek a felfogásoknak a jegyében keletkeztek azok a tételek, melyek szerint a nemzetiségi érdekek és különbségek mindennemű megnyilvánulása a burzsoá nacionalizmussal immanens és hogy a forradalom politikai győzelmével a nemzetiségi kérdés is a múlté. Mindez megegyezett a „jugoszláv nemzet" elkerülhetetlen létesítése tételével és felfogásaival, mely állítólag a nemzet és a nemzetiségi eltérő érdekek meghaladásának formája, és a feldarabolt nemzeti struktúra helyettesítése, mely a múltra emlékeztet, de amely egyúttal a nem létező nemzetiségi ellentétek mesterséges kihívását is jelenti. Mindemellett nem maradtak el a mitologikus-romantikus felfogások sem; melyek szerint a nemzeti jugoszlávság eszméje nagyon elavult, továbbá ide kapcsolódik a jugoszláv népek természetének szellemiségét tükröző gondolat is, amelynek folytán államuk létrehozása, évszázados álmuk beteljesülését jelenti... A fentiekben kifejtett felfogások lényege tükröződik abban a tendenciában is, hogy hazánk nemzetiségi, több nemzetiségi kérdése és több nemzetiségű struktúrái a „mindannyian egyek vagyuk" meghatározásra korlátozódjon, hogy ezáltal látszólag kevesebb probléma merüljön fel. Ezt a megfogalmazást a nemzeti-unitarista politika által taglalták tovább egy „új nemzet" létesítése céljából, mely megegyezne az országhatárokkal, illetve egy nemzetek fölötti struktúrával, amelyben eltűnnek a külön nemzetek és nemzetiségek és különböző nemzetiségi érdekeik az egy nemzetbe történő beleolvadással.

A szabály megoldásának eredményét a polgári osztály logikai elve szerinti „egy állam — egy nemzet" képlettel kellett volna kifejezni: „így jött létre az etatista — integrált jugoszlávság" terve, mely lényegében „a jugoszláv nemzet" védelmezését és hangsúlyozását jelentette, valamint a hamis nemzetiségi egységet mint az unitarizmus fejlesztésének alapját a legtömegesebb nemzet más nemzetek feletti hatalmi fölénye szempontjából.

A jugoszláv szocialista patriotizmusra vonatkozó titói elképzelés

Tito jugoszlávságának nincs semmiféle közös vonása sem az első, sem a második jugoszlávság változattal, a nemzetiségi kérdése megközelítése, e kérdés nemzetiségi és osztálytényezőit is magában foglalja, ezzel ellentétben a sztálini értelmezés elhanyagolta az országtlykérdést, ugyanakkor a kérdés szociális tényezőjét helyezte előtérbe. 1937-ben a Proleterben megjelent Kommunisták és a horvát nép című cikkében Tito a következőket írja:

„A *kommunisták* határozott ellenségei egyes népek erőszakos egybeolvasztásának (egyesítésének, beleolvadásának). Emiatt elítélik és megcáfolják a belgrádi hatalomtartók minden arra irányuló kísérletét, hogy a horvát népet letöröljék a föld színéről, hogy a horvátokat szerbekké

vagy jugoszlávokká változtassák, és hogy a horvátokat egy-egy vagy háromnevű nép törzsévé tegyék. A kommunisták szerint a horvátok, szerbek, szlovénok három különböző testvéri népet képeznek. A testvérek pedig testvérek maradnak, ha testvériesen dolgoznak, és egyetértenek, ellenkező esetben rossz tesvérekké és ellenséggé válnak."[18]

Titónak a nagyszerb hegemóniáról alkotott bírálata mindenkor osztály és nemzeti jellegű. Egyértelmű nemzetközisége abban a tételben nyilvánul meg, hogy a horvát nép elnyomása a horvát nép ellen elkövetett igazságtalanság, mely a szerb nép számára is balszerencsét jelent, hiszen az a nép, amely más népeket igáz le, maga sem lehet szabad. Nemzetközisége abban jut kifejezésre, hogy szereti a kizsákmányolt szerb népet és azt sohasem azonosítja a hatalmon levő nagyszerb burzsoáziával, minthogy gyűlöletet érez a horvát nép hatalmon levő burzsoáziájával szemben is. Ugyanebben a cikkében írja: „... a kommunisták számára a horvát nép nem egy maroknyi dúsgazdag ember és előkelő úr, hanem egy nép; a parasztság, munkásság és a népi értelmiség..." Ők minden bizonnyal jobb, tiszteségesebb horvátok, mint a nagybirtokosok, gyáriparosok, bankárom és a többi gazdagok, akik mint ahogyan azt a történelem is bizonyítja, mindenkor készek feláldozni és elárulni a horvát népet és érdekeit, csakhogy megmenthessék önnön nagybirtokos, tőkés, gazdag és úri érdekeiket.

1945. május 21-én Tito a következőket mondta Zágrábban: „1941-ben kezdtem el elvtársaimmal az élet-halál küzdelmet együtt a šumadiai parasztsággal és a szerb néppel. És láttam a szerb falvakat, a szerb országutakat és utakat, és feltettem magamnak a kérdést: hol van az a gazdaság, amelyről Horvátországban beszéltek? Hiszen rossz utakat, kevés iskolát, rossz egészségügyi berendezéseket láttam, hajszálnyira ugyanazt, mint Horvátországban, mert minden Belgrádban, a vezetők zsebébe ment."[20]

A Jugoszláv Királyságban a nemzetek közti viszonyok ilyen osztályhozzáállásának értelmezése kell hogy példaképül szolgáljon oktató-nevelő munkánkban. Tito elvtárs sohasem nemzetfölötti kategóriaként értelmezte a jugoszlávságot és nem tekintette olyan érzésnek, mely kiszorítja a Jugoszláviában élő nemzethez való nemzeti hovatartozást. A már említett zágrábi beszédében a következőket mondja: „A múltban már láthattuk a nemzeti elnyomás eredményét, láttuk 1941-ben, amikor Jugoszlávia kártyavárhoz hasonlóan néhány nap alatt rombadőlt. Mi volt a lényeg? Az, hogy a népek nem szerették az ilyen Jugoszláviát, nemcsak hogy a horvátok, a szlovének nem szerették, hanem a szerbek sem, kiváltképpen nem úgy, mint ahogy az új Jugoszláviát szeretik."[21]

A szövetségi Jugoszláviáról mondja: „Ez a jóban való versenyért, a tesvérek támogatását jelenti, akik el vannak határolva, azonban mégis egy fedél alatt vannak. Ez egy közös ház, egy teljes egész, ahol belül mindenki a magáén uralkodhat, és kulturális, gazdasági téren továbbfejlődhet az új szövetségi Jugoszlávia keretében."[22] 1945-ben Bela

Crkván hangoztatta: „Mi egy összetettebb rendszert akarunk megvalósítani, olyat, ahol nincs elnyomás, olyat, ahol minden nép szabad. Ilyen Jugoszláviát akarunk. Ti jól tudjátok, hiszen már többször is elmondtuk: nem a szétválasztás, hanem az összekötés határait akarjuk. Határainkat összekötő láncszemnek kell lenniük, melyek a két „határos" népet összefűzik. Ilyen Jugoszláviát szeretnénk, az megerősíti országunkat és olyanná teszi, hogy népei szeressék és védjék. Szövetséget létesítünk, mely minden egymás közti gyűlölködés, minden sovinizmus abszolút megakadályozásának előfeltételét jelenti. Minden eszközt megragadva fogunk harcolni a sovinizmus minden megnyilvánulása ellen. A sovinizmust nem fogjuk megengedni. Az erős Jugoszlávia előfeltételét a testvériség-egység képezi."[23]

1948 novemberében a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia első tiszteletbeli tagjává választotta (díszdoktorává) Titót, aki többek között a következőket mondta: „A szocializmus nem követeli tőlünk, hogy lemondjunk szocialista országunk, népünk szeretetéről... Tudósok, Önöknek nagy szerepük van abban, hogy országunkba a nemzeti kérdés helyes megoldása zavartalan legyen, hogy népeink egymás közti viszonya, továbbra is az elmélyültebb, népeink kulturális és szellemi egységének irányában fejlődjenek, hogy minél hamarabb, kiküszöböljük a különböző nacionalista jellegű fogyatékosságokat, amelyek gátolják országunk szocialista építésére irányuló törekvéseinket."[24]

Büszkék vagyunk, de ez egyúttal arra is kötelez bennünket, hogy oktatói-nevelői, alkotó munkánk során, következetesen és megfelelő módon adjuk át Tito értékeléseit az ifjú nemzedéknek. 1953-ban Rumán a vajdasági néphez a következő szavakat intézte Tito elvtárs:

„Ti, elvtársak és elvtársnők, sokban hozzájárultatok annak a legnagyobb és legszebb eszmének a hirdetéséhez, melyet a partizánosztagok az első naptól kezdve zászlójukon hordoztak — ez pedig a testvériség-egység eszméje. Megakadályoztátok az egymás közötti gyűlölködést és vérengzést, mert nemzetiségre való tekintet nélkül megtudtátok különböztetni a jó barátot az ellenségtől, mindez magasfokú öntudatra vall. Ezért, elvtársak és elvtársnők, őrizzétek e nagy vívmányt, melyet hosszú harcok árán valósítottunk meg, őrizzétek mint szemetek fényét, és ne engedjétek meg senkinek, hogy aláássa, mert ez a vívmány tette lehetővé az egyenjogú népek egy erőteljes, egységes közösségének létrehozását, mely bár nagy erőfeszítések árán, mégis eredményesen építi boldogabb jövőjét. Őrizzétek mint szemetek fényét..."[25]

Ugyanebben az évben „Bjelováron megtartott beszédében Tito a szocializmusban, a munkásosztályban vélte felfedezni azt az összekötő erőt, mely minden nemzetiséget egy egységként köt kívülről, belül pedig minden népnek megvan a saját fejlődési lehetősége és történelme pozitív vívmányai becsülésének lehetősége; — mert ami negatív volt, azt el kell vetni és egy új szellemben továbbfejlődni, és más népekkel karöltve kultúránk-

nak új jellleget adni, amely fejlődik és alkot, és amelyben minden nép, társadalmi teljességében sajátos hozzájárulását adja."[26]

1962-ben Splitben Tito elvtárs a következőket jelezte előre: „Nekünk új történelmet kell teremtenünk, önálló saját jugoszláv szocialista történelmet, egységeset a jövőben is, megőrizve az egyes köztársaságok arra vonatkozó nemzetiségi jogát, hogy hagyományait ápolják, nem a közösség rovására, hanem ennek érdekében, valamint az egymás közti kiegészítés javára."[27] A Jugoszláv Ifjúsági Szövetség VII. kongresszusán a gazdasági integráció és a termelők kooperációja erősítésének és szükségességének gondolatát befejezve Tito a következő álláspontra helyezkedett: „Azért, az az álláspont, mely szerint az integráció az egyes köztársaságok, illetve nemzetiségek érdekeivel ellentétben áll, éppannyira helytelen, mint azok álláspontja, akik úgy vélik, hogy az integrációnak meg kell szüntetnie, el kell törölnie a nemzetiségeket, és hogy célját egy új, egységes nemzet létesítése képezi. Ezek az emberek tkp. összecserélik a nemzet és állam fogalmát, ami esztelenségre vall".[28] „A többnemzetiségű szocialista közösség helyes fejlődésére igen kedvezőtlenül hat a tömegesebb nemzet hegemóniája. A szocialista társadalomban az ilyen tendenciák súlyos következményekhez vezethetnek, melyek az önállósítás és különválás törekvéseiként jutnak kifejezésre. Ma erre nem is kerül sor, a kedvezőtlen tendenciák a közösség iránti érdektelenséghez, a magába zárkózáshoz vezetnek. Tehát különösen az effajta törekvések elfojtására kell összpontosítani, melyeknek gyökerei a múltba nyúlnak vissza, a kapitalista társadalomba."[29]

„A nemzetek — egy szocialista közösségbe történő társulásukkal legpozitívabb kultúr- és más örökségüket a közös kincstárhoz illesztik. Ezáltal a szocialista közösség mint egész válik gazdagabbá, amelyben közösen fejlesztik a kulturális, tudományos, anyagi és egyéb értékeket.[30] „Miben rejlik tehát a jugoszlávság fogalma, mit jelent jugoszlávnak lenni? Manapság a szocialista Jugoszlávia polgárát jelenti. Noha mindez érthető, nálunk mégis meddő viták folynak arról, hogy a muzulmánoknak dönteniük kell-e valamely nemzetiség mellett. Esztelenség. Mindenki azzá lehet, aminek érzi magát és senki sem tukmálhat rá semmiféle nemzetiségi hovatartozást, ha az egyszerűen csak Jugoszlávia polgárának érzi magát. A nemzetiségi hovatartozás és állampolgárság nem két ellentmondásos tényező. Azok a kommunisták, akik ezt nem értik, a nemzetköziség legalapvetőbb fogalmaival sincsenek tisztában."[31]

A JKSZ 1964-ben megtartott kongresszusának beszámolójában Tito ismét, és nem véletlenül, foglalkozott a nemzetek közti viszonyok kérdésével Jugoszláviában és arra figyelmeztetett, hogy e viszonyok „tartalmának" olyannak kell lennie, hogy népeink testvériségét-egységét szilárdítsa. Azonban vannak olyan emberek, sőt kommunisták is, akik számára már unalmassá váltak felszabadító harcunk jelszavai, és úgy tartják, hogy szocialista társadalmunk fejlődésében a nemzetiség túlhaladott kategória. Tulajdonképpen a nép egységét a nemzet felszámolásával, va-

lami új mesterséges létesítésével, vagy egy egységes jugoszláv nemzettel cserélik fel, amely bizonyos fokig az asszimilációhoz, a bürokratikus centralizációhoz, az unitarizmushoz és hegemonizmushoz hasonlítható.

A jugoszláv szocialista integráció a társadalmi közösség új típusa, amelyben minden nemzetiség megtalálja az együttműködés módját."[32]

A JKSZ VIII. kongresszusán Tito a következőkre hívja fel a figyelmet: „A nemzetiségi kultúrák közeledése, melyek különböző sajátos elemeket hordoznak, olyan társadalmi és kulturális folyamat, mely az internacionalista toleranciát és nagylelkűséget támogatja, míg ezzel szemben a nemzetiségi előítéletek, a türelmetlenség és szűkkeblűség akadályozza, súlyosbítja. Ez egyaránt vonatkozik a nacionalizmus olyan formáira, melyek a nemzetiségi kultúrák „felsőbb" felemelését hirdetik, állítólag az általános jugoszláv kultúra nevében.

Kétségtelen, hogy egyes különbségek kizárólag a nemzetiségi elzárkózás, szűkkeblűség és mások eredményeit lebecsülő magatartásból származnak, azonban ezek a jelenségek sem küszöbölhetőek ki az „egység" felírásával. Ellenkezőleg csak megerősödnének és ismét lángra lobbanának."[33]

Az Olasz Klub képviselőivel folyatott beszélgetése során Tito kihangsúlyozta, miszerint a JKP már a háború előtt helyesen ítélte meg a nemzetiségi kérdést és kiindulópontjának jelszava sem változott, mely a következőképpen hangzik: „jogai tekintetében mindenkinek egyenlőnek kell lennie, nem lehet különbség a népek, nemzetiségek és etnikai csoportok között. Mindez alapján, nekem az a véleményem, hogy a szocialista önigazgatói viszonyok további fejlődésének szempontjából, rendkívül fontos, hogyan fogják átérezni magukat polgáraink, nemcsak a horvátok, szlovének, szerbek, macedónok, crnagoraiak, hanem az etnikai csoportok is, mert mint ismeretes Jugoszláviában nagy az etnikai csoportok száma."[34]

Ezért ellenzi Tito elvtárs határozottan a nemzeti kisebbség kifejezést. „Én etnikai csoportokat és nem nemzeti kisebbségeket ismerek el. Mert ha nemzeti kisebbségről beszélnek, már eleve egyfajta egyenlőtlenség mellékhangzást kap, mintha legalábbis másodrendű polgárokról volna szó."[35] És végezetül a Tito által kifejtett, a nemzetek közti viszonyokról kialakult eszmegazdaságból, még két részletet emelünk ki: Egy alkalommal az Ifjúsági Szövetség és az Egyetemisták Szövetsége küldötteivel folytatott beszélgetés során Tito többek között azt mondta: „Én is azt állítom, hogy jugoszláv vagyok, és ezt is fogom mindig mondani, ami viszont még nem jelenti azt, hogy elfelejtettem zagorjei születésemet, és horvát nemzetiségemet.[36] Ugyanebben az évben 1969-ben a ljubljanai egyetem fennállásának 50. évfordulóján mondta a következőket:

„Az utóbbi időben valahogy egyre ritkábban hallani a Jugoszlávia kifejezést, és egyre több szó esik a szövetségről. Mi ugyan szlovének, horvátok, szerbek, macedónok, crnagoraiak vagyunk, egyúttal azonban mindannyian jugoszlávok, a szocialista Jugoszlávia polgárai vagyunk.

Ebben az értelemben kell továbbfejleszteni és megszilárdítani a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek szocialista közösségéhez való tartozás szellemét. Következésképpen nem az unitarista értelmezésű jugoszlávságról van szó, mely tagadja a nemzetek létezését, illetve szerepüket igyekszik csökkenteni. A jugoszlávság ilyen értelmezése ellen mindig energikusan harcoltunk, s a jövőben is határozottan fel kell lépnünk az unitarista tendenciák ellen, melyek a hegemonizmus csíráit hordozzák magukban. A Jugoszláviához tartozás felismerésének elmélyítéséről van szó, arról, hogy jugoszláv közösségünk szilárdítása minden nemzetünk és nemzetiségünk kötelessége, mert csak így tudjuk biztosítani fellendülését és jövőjét."[37]

A vajdasági történelemoktatás programjának közös alapú öt változatában a jugoszlávság ilyen értelmezése szerepel, melyek Titónak a nemzetek és nemzetiségek egyenlőségéről, történelmi és kultúrörökségéről, a nemzetiségre való joguk sérthetetlenségéről szóló eszméjének következetes visszatükröződései. Azonban a történelem nagy egységes témákban történő feldolgozása, minden jugoszláv nemzet és nemzetiség történelmének párhuzamos megismerése mellett módszertani megoldást nyújt Tito arra vonatkozó üzenete, hogy sohasem szabad elzárkózni, mindenkor nyílt magatartást kell tanúsítani a többi nemzettel és nemzetiséggel szemben, és ápolni kell a közösség, a testvériség és egység gondolatát, valamint a proletár szocialista nemzetköziség gyakorlati megvalósítását a jugoszláv nemzetek közti viszonyokban. A jugoszláv szocialista patriotizmus ápolása, azonban nem önmagáért van. A programfeladatok révén az előadóknak arra a kötelezettségére irányul, hogy a történelemoktatáson keresztül a JSZSZK társadalmi berendezésével egyetemben a tanulókat alkalmassá tegye „világunk fejlődése alapvető irányvonalának megértésére", továbbá „a tanulók önigazgató szocializmusra való tudatos elkötelezettségét is szolgálja. A történelemoktatás tantervének feladatai révén Vajdaság SZAT-ban az előadók kötelessége hatni a tanulók mint az önigazatói szocializmus tudatos építőinek és a szocialista Jugoszláviát védelmező harcosainak személyiség formálására . . ."[38]

Az egész történelemoktatás erre a feladatra összpontosul, valamint azokra az oktatási egységekre, melyek az általános honvédelem harcosának a nevelésére, annak céljaira, módszereire, távlataira vonatkoznak; ezenkívül azokra a tanítási egységekre, melyekkel lezárul a történelem tanulmányozásának ciklusa Vajdaság általános iskoláiban. Ezáltal a történelemoktatás Vajdaságban egy olyan jugoszláv szocialista patriotizmus ápolására nyújt lehetőséget, „mely a jugoszláv szocialista forradalom céljainak megvalósítására és folytonosságának védelmezésére irányuló harcnak egyik eszmei erkölcsi tényezője."[39]

Fordította *Ágoston-Pribilla Valéria*

Jegyzetek

1. Dávid András: U susret novim perspektivama vaspitno-obrazovnog rada, Savremenost, 1974., 10. szám, 77. o.
2. Vasilije Lalatović: Aspekti nacionalne ravnopravnosti i socijalističkog zajedništva u planu i programima zajedničkih osnova srednjeg obrazovanja, Pedagoška stvarnost, 1975., 7. szám, 394. o.
3. A nemzeti egyenjogúság megvalósítása az oktatásban és nevelésben, Újvidék, 1977.
4. Dr. Mihajlo Palov: Višenacionalnost vojvođanske zajednice kao faktor vaspitanja ličnosti mladih, elhangzott a VSZAT tanügyi munkásainak II. összejövetelén, Újvidék, 1976.
5. Edvard Kardelj: Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju, Pregled, 1977. 4. szám, 451. o.
6. Josip Broz Tito: Nacionalno pitanje i revolucija, Szarajevó, 1977., 31—32. o.
7. uo. 10.
8. uo. 16.
9. uo. 81.
10. Válogatás a — JKP 1935—1945 közötti forradalmi gyakorlatát tükröző — az Autonóm Vajdaság koncepciójának és autonóm tartománnyá alakulásának folyamatára vonatkozó dokumentumokból, Savremenost, 1974. 14., 102.
11. Általános iskola a VSZAT-ban, Újvidék, 1975.
12. Boris Ziherl: Komunizam i otadžbina, Belgrád, 1946., 6. o.
13. Tito, i.m. 187. o.
14. uo. 272. o.
15. Általános iskola a VSZAT-ban, i.m. 427. o.
16. Ibrahim Bakić: Socijalističko jugoslovenstvo izraz zajedništva, Savremenost, 1973., 5—6. szám, 93. o.
17. uo. 94. o.
18. Tito, i.m. 25. o.
19. uo. 27. o.
20. uo. 87—88. o.
21. uo. 88. o.
22. uo. 88. o.
23. uo. 72—93. o.
24. uo. 153. o.
25. uo. 19., 52., 196. o.
26. uo. 202. o.
27. uo. 24., 82., 249. o.
28. uo. 259. o.
29. uo. 260. o.
30. uo. 261. o.
31. uo. 261.—262. o.
32. uo. 267. o.
33. uo. 271. o.
34. uo. 333. o.
35. uo. 332—333. o.
36. uo. 335. o.

37. uo. 373. o.
38. Általános iskola a VSZAT-ban, i.m. 427. o.
39. Mr. Milan Mali: Jugoslovenski patriotizam i vaspitanje mladih za odbranu i zaštitu zemlje, VSZAT tanügyi munkásainak II. összejövetele, Újvidék, 1976.